

PRANCŪZIŠKOSIOS KAUNO INTELIGENTIJOS ORIENTACIJOS SOVIETMEČIU: ŽURNALAS „KATAKOMBOS“

INGA STEPUKONIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Esminiai žodžiai: *prancūzų literatūra, vertimai, Oskaras Milašius, pagrindinė spauda, žurnalas „Katakombos“*.
Key words: *French literature, translations, Oscar Milosz, underground publishing, journal „Katakombos“*
(*“Catacombs”*).

Sovietų okupacija nutraukė natūralią lietuvių, kaip ir kitų tautų – latvių, estų – kultūros raidą. Kūrybinės pajėgos buvo išblaškytos, prieš rašytojus vykdytos represijos. Prasideda mechaniškas, administracinis kultūros pakeitimas – politinis meno reikalų vertinimas, literatūra patiria ideologinį terorą (nutrūkusio alsavimo kelias (Brodskij, 2001)). Laisvos Vakarų pasaulio literatūros pažinimas lieka už įstatymo ribų; daugelio užsienio autorių, neatitinkančių sovietinės ideologijos reikalavimų, kūriniai eliminuojami iš literatūros studijų, mokslinių tyrinėjimų, iš bibliotekų. Nepaisant to, ir lietuvių, ir latvių visuomenėje tebeišlieka gyvas dėmesys Vakarams, ypač – prancūzų kultūrai ir literatūrai. Šis interesas ženklina laisvos dvasinės erdvės ir kultūrinės autonomijos savisaugą, demonstruojamą priklausymą ne Rytų, o Vakarų civilizaciniam kontekstui. Ilgainiui prancūzų kultūros ir literatūros propagavimas, itin sustiprėjęs Kaune, virsta viena iš inteligentijos pagrindinės kultūrinės veiklos ašų. Todėl šio straipsnio tikslas – apžvelgti tokios vakarietiškos sąmonės pasireiškimą sovietmečio Kaune.

1951 m. pirmosiomis sausio dienomis Latvijoje buvo suimta ir į Sibirą ištremta vadinamoji *prancūzų grupė* – 13 inteligentijos atstovų, kuriuos siejo bendras interesas – prancūzų kultūra ir literatūra ir kurie savo iniciatyva kartą per savaitę rinkdavosi į vadinamuosius prancūzų literatūros vakarus, rengiamus Dailės teatro aktorius Arnoldo Stubavo namuose, Rygos centre. Mintis burtis į tokią grupę kai kuriems latvių inteligentams kilo 1946 m., kai kraštas buvo jau pusantrų metų išgyvenęs sovietinį režimą ir pajutęs jo gniaužtus, kai iš bibliotekų buvo išimtos visos pavojingomis laikytos nepriklausomos Latvijos ir užsienio rašytojų knygos. Rygoje tuo laiku nebuvo nė vieno knygyno, kuriame būtų galima įsigyti užsienio autorių kūrinių, o ištremtųjų ar pabėgusių į Vakarus namuose įsikūrę atvykėliai rastas knygas degino ar išmesdavo į rūsius. Todėl, jausdami intelektualinį badą, inteligentai rinkdavosi apsvarstyti aktualius prancūzų kultūros, literatūros, meno ir filosofijos klausimus: skaitydavo kūrinių vertimus, poezijos ir prozos tekstų recenzijas, referatus, klausėsi tų, kuriems nepriklausomos Latvijos laiku buvo tekę apsilankyti Prancūzijoje. Beveik visi šių susibūrimų nariai gerai mokėjo prancūzų kalbą, domėjosi Prancūzijos kultūra, todėl po suėmimo buvo įvardyti kaip *prancūzų grupė*, nors patys savęs taip niekada nevadino. Šiuose susitikimuose

nuolat dalyvavo poetė Elza Sterstė, dailininkas Kurtas Fridrichsonas¹, bibliofilas Alfredas Sausnė su žmona Nora, vertėja Mara Grinfeldė, juristas ir prozininkas Gustavas Berzinis, romanistiką studijavusi Maija Silmalė, aktorius Miervaldis Uozuolinis, Teatro instituto prancūzų kalbos ir literatūros dėstytoja Ieva Lasė, Latvijos literatūros instituto darbuotoja Skaidrytė Sirsonė, Rygos kalėjime mirusio rašytojo Adolfo Erso dukra Mirdza Ersa, namų šeimininko žmona Irina Stubava. Susirinkimų metu niekada nebuvo kalbama apie politiką. E. Sterstė pasakodavo apie studijas Sorbonos universitete, Paryžiuje, skaitydavo savo poeziją; Kurtas Fridrichsonas, vienas didžiausių to meto eruditų latvių visuomenėje, dalijosi prisiminimais apie Prancūzijoje praleistus metus, pasakodavo apie bendravimą su rašytoju André Pauliu Guillaume'u Gidė'u ir poetu Pauliu Valéri. Ieva Lasė skaitė referatus apie François Ch. Mauriacą. Straipsnius ir referatus lydėdavo aktyvūs debatai, aktoriai skaitydavo literatūros kūrinių ištraukas. Į šiuos susirinkimus ilgainiui susiburdavo vis daugiau latvių inteligentijos – dailininkų, aktorių, režisierių (lankėsi garsioji režisierė Feličita Ertnerė, Lilita Berzinia, Jūrius Jurovskis, poetė Mirdza Bendrupė). Už šią „kenkmingą“ kultūrinę veiklą poetė Elza Sterstė, filologė Ievą Lasę² ir dailininką Kurtą Fridrichsoną teisė Baltijos karinis tribunolas, skyręs vieniems po 25 metus lagerio ir 5 metus tremties konfiskuojant turtą, kitiems – po 10 metų lagerio. Vieni jų atsidūrė Vorkutoje, kiti – Taišete, Karagandoje, Mordovijoje. Kurtui Fridrichsonui teko pabuvoti net 18-oje įkalinimo vietų (Lase, 1993, 68).

Analogiškas dėmesys prancūzų literatūrai bei kultūrai būdingas ir pokario Kaune gyvusiems lietuvių intelektualams. Pirmiausiai tokį pastovų domėjimąsi tęsė karta, kurios daugelis atstovų nepriklausomos Lietuvos metais gimnazijose mokėsi prancūzų kalbos, ne vienas Prancūzijoje buvo baigęs aukštuosius mokslus, dirbęs ten, gerai pažinęs prancūzų kultūrą ir intelektualinį gyvenimą. Ši karta buvo gerai susipažinusi ir su iš prancūzų kalbos versta literatūra, kuri nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu kiekybiškai buvo kur kas gausesnė nei verčiama iš kitų kalbų. Į pokario Kauną ne vienas šios kartos atstovas sugrįžo jau iš Sibiro lagerių ir tremties: tai – „Sakalo“ leidyklos direktorius Antanas Kniūkšta, „Naujosios Romuvos“, po to – žurnalo „Kūryba“ (1943–1944 m.) redaktorius J. Keliuotis, buvęs užsienio reikalų ministras J. Urbšys, Petras Klimas. Su jais bičiuliavosi ir prancūzų kalbos specialistai Juozas Povilonis, Jonas Šukys, kiti intelektualai. Kaune tuo laiku gyveno ir rašytojai Kazys Jankauskas, Juozas Žlabys-Žengė. Apie šiuos intelektualus ilgainiui būrėsi ir jaunesnioji inteligentija, kuriai rūpėjo Vakarų, ypač prancūzų, literatūros procesai, visas kultūrinio gyvenimo fonas.

Grupės veikla buvo įvairi – nuo slaptų sambūrių privačiuose butuose ir dalijimosi prisiminimais bei išpūdziais iš praeities Prancūzijoje, prancūzų kultūros ir literatūros naujienų svarstymo, eilėraščių skaitymo, paskaitų iki individualių literatūros kūrinių vertimų, jų pagrindinės savilaidos organizavimo ir platinimo bei pagrindinio leidinio spausdinimo. Viena ryškiausių šios veiklos sferų buvo vertimai. J. Keliuotis ir J. Urbšys tebetęsė dar prieš kariu pradėtą veiklą – abu vertė prancūzų literatūros kūrinius į lietuvių kalbą (J. Urbšio vertimus dažnai pasirašinėdavo S. Čiurlionienė) (Katakombos, Nr. 6, 17)³. Tuo plačiai užsiėmė

¹ Sibiro lageryje jam teko kalėti kartu su lietuvių poetu Antanu Miškinium (aut. past.).

² Ieva Lasė lageryje Intoje kalėjo kartu su kompozitoriaus Sergejaus Prokofjevo žmona, garsia rusų dainininke (aut. past.).

³ Vėliau J. Keliuotis persikėlė į Vilnių ir savo bute, pasak P. Mikalausko-Antalkio, „ruošia literatūrą, spaudos vyrų kursus“ – šeštadieniais ir sekmadieniais skaito filosofijos, meno istorijos, literatūros teorijos, estetikos paskaitas, kurių klausytis važiuoja visi minėti bičiuliai iš Kauno (aut. past.).

ir Vaclovas Šiugždinis, tikras eruditas, pasak jo bičiulių – „prancūziškas lietuvis“, patraukliai elegantiškas, išskirtinai tauraus elgesio, „kiekvienas žodis, net žingsnis, šyptelėjimas dvelkė Paryžiumi“ (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 17). V. Šiugždinis buvo studijavęs Paryžiuje, išvengęs sovietų represijų, bet jo vertimai buvo atmetami, todėl Romeno Rolano „Žano Kristofo“ vertimas oficialiai buvo publikuotas kito vertėjo pavarde. Šiuos intelektualus itin suartino ir slaptuose susirinkimuose užsibrėžtas siekis – Lietuvos diplomato Prancūzijoje Oskaro Milašiaus veikla ir kūryba. Jonas Šukys įvairiais kanalais rinko žinias apie Paryžiuje leidžiamus O. Milašiaus raštus, J. Povilonis draugams ieškojo Antano Vaičiulaičio adreso užsienyje, kad jie galėtų iš rašytojo kaip nors surinkti ir parengti medžiagą apie O. Milašiaus asmenybę ir veiklą, galbūt net atsisiųsti jo kūrinių vertimų rankraščius – vieną vertimo fotokopiją tiesiog stebuklingai ir pavyko gauti. Šiuos susibūrimus skaidrino ir O. Milašiaus poezijos skaitymai: „nuostabiai vaizdingai, su artistine nuojauta Milašių šlovino Unė Babickaitė“ (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 15).

Gyvas domėjimasis prancūzų literatūra, kalba, kultūra ir menu sovietmečio Kaune buvo labai išplitęs už šios grupės ribų (tai liudija ir P. Mikalausko-Antalkio prisiminimas: „Vis dėlto pats laisviausias Kauno antikvariato kampelis anuomet buvo prancūzų kalba“) (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 14). Šį lauką visuomenėje intensyvino ir cirkuliuojanti nelegali lektūra, žmonės pasiekianti ir per minėtus slaptų susibūrimų narius. Jie ne tik tarp savęs, bet ir plačiai mieste dalijosi *neleistinomis* knygomis, kurių daugiausiai parūpindavo legendinė asmenybė – Don Pedro (Petras Matkevičius), Vilniaus universiteto bibliografas, bičiulių pravardžiuotas Šekspyru, turėjęs kambarėlį Kaune ir galėdavęs pageidaujančiam bei įgijusiam pasitikėjimą asmeniui pristatyti ir paskolinti bet kokią knygą be jokio atlyginimo, neužsirašinėjęs skolininkų pavardžių. Tai – žmogus, gerai nutuokęs apie literatūros reiškinius, jos kūrinių vertę, pats laisvai kalbėjęs prancūzų, anglų, vokiečių, italų, ispanų, lenkų, rusų kalbomis. Tai buvo tikras XX amžiaus knygnešys, portfelyje ir ryšuliais vilkęs knygas kauniečiams beveik kiekvieną dieną, nesuvokiamu būdu jų gaudavęs iš VU, Maskvos, Leningrado, Varšuvos, Krokuvos, Rygos bibliotekų. Vien per P. Mikalausko-Antalkio rankas jis perleido per tūkstantį rečiausių knygų (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 1, 15). Don Pedro Kauno skaitytojams pristatydavo Paulio Claudelio, Franciso Jammes'o, Théophile'io Gautier, François Charles'o Mauriaco kūrinių prancūzų ir lietuvių kalbomis, į lietuvių kalbą partizano Mamerto Indriliūno verstą Williamo Butlerio Yeatso „Innisfree ežero salą“, A. Vaičiulaičio verstą O. Milašiaus „Migelį Manjarą“. Būtent Don Pedro didžiulių pastangų dėka, pasinaudojus pažintimis VU ir į užsienio universitetus išsiuntus suklasotus knygų užsakymus neva didžių mokslo vyrų vardu, per patį sovietinių struktūrų siautėjimą į Kauną iš Paryžiaus buvo atgabenti O. Milašiaus raštai, padarytos jų kopijos, kurių pirmieji egzemplioriai įteikti Vaclovui Šiugždiniui. Po savaitės jo bute Laisvės alėjoje jau rinkosi bičiulių draugija *bendram skaitymui*: analizavo poemą „Saulius iš Tarso“, kėlė klausimus ir diskutavo apie poemą, vaizduojančioje antikinės Romos kareivį, ryškią kilnią tolerancijos idėją, kontrastuojančią su jų regima tikrove – bažnyčių uždarinėjimu, katalikiškų knygų deginimu, pastangomis nuo žemės paviršiaus nušluoti Jėzaus Kristaus vardą (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 16). „Kada Tėvynė mirus, kur ieškoti Galybių Dievo?“ skaitėme būriu „Saulių iš Tarso“, – rašo P. Mikalauskas-Antalkis, – trokšdami patikėti, kad „imperija praeis ir dvasia nugalės grubų sociologizavimo ir materializmo velnią“. Perskaitę poemą, „žiūrėjome vienas į kitą. Pajutome, kad tarp mūsų yra nematoma, gera, guodžianti, stiprinanti Dvasia“

(Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 16). Taip „Oskaras Milašius veikė ir dirbo Nežinomoje, mažiausiai vertinamoje, sumindytų talentų, uždusintų menininkų Lietuvoje. Lygia-grečiai sujudimą žadino iš tolimųjų universitetų atkeliaują Š. Pegy, A. Šopenhauerio, E. Elo kūriniai“ (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 17).

Tebesruvenusi nuo anksčiau, 6–7 dešimtmetį Kaune kilo itin plati susidomėjimo Prancūzijoje gyvenusių ir prancūzų kalba kūrusių, bet gyvas lietuviškumo šaknis išlaikiusių Oskaru V. Milašiumi banga. Pasak A. Patacko, „tuo metu drungnoje pilkumoje šios trys paslaptingos raidės – O. V. M. buvo kaip stebuklingas raktas į kitą pasaulį, kur skleidžiasi dieviškos žmogaus galios, kur ūkuose skendėja nežinomų civilizacijų archipelagai“ (Patackas, 2012, 10). Savaime suprantama, kad O. Milašius buvo eliminuotas iš oficialiosios literatūros pasaulio kaip visiškai nederantis sovietinei epochai: jo raštai neleidžiami, ir apskritai ilgai bet koks rašytojo „paminėjimas buvo pavojingas ir net laikomas nusikaltimu“ (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 14). Nepaisant to, kad oficialiai poeto kūryba buvo neprieinama dėl ideologinių priežasčių, Kauno intelektualioji publika skaitė O. Milašių – ir jo poemas, ir kitus raštus – visa tai buvo išversta ir išleista pogrindyje (Milašius). Šis neeilinis nuopelnas – O. Milašiaus raštų tritomis vertimas ir savilaida (didžiulė rizika prarasti absoliučiai viską) teko Vaclovui Šiugždiniui, talentingam O. Milašiaus kūrybos vertėjui. Be jo, O. Milašių vertė ir J. Šukys, J. Povilonis. Šią pagrindinę leidyklą, dirbdamas Kaune, įkūrė minėtas P. Matkevičius, tam skyręs savo lėšas ir turtą. Laisvą, nevaržomą O. Milašiaus minties poeziją, jo metafizinę prozą padaryti prieinamą lietuvių skaitytojui tapo vienu svarbiausiu šių slaptų sambūrių veikėjų tikslų: P. Matkevičiaus organizuota leidykla išleido iš viso vienuolika O. Milašiaus raštų tomų; be to, įvairiais tiražais buvo leidžiami Paulio Claudelio, Franciso Jammes'o, Sarlie'io Peguy, R. Maria Rilke'ės kūriniai, dalis jų – originalo kalba (Katakombos, Nr. 1, 2). Kauno miesto ir apskrities pogrindyje masiškai sklido ir O. Milašiaus pranašavimų tekstai – juos platino Raudondvario kunigas P. Tuminas, poetas Šmulkštys-Paparonis, J. Lomanas ir daugelis kitų (Katakombos, Nr. 6, 15). Vieni tuos pranašavimus piktai išjuokė, kiti „skaitė ir džiaugėsi, skatino savyje atbudimo, išsilaisvinimo viltis, kad Lietuva tapsianti Šiaurės Atėnais, taigi šviesos, išminties, laisvo mąstymo šalimi“ (Katakombos, Nr. 6, 15). Ne tik vyresnės, bet ir jaunesnės kartos Kauno kultūrininkus itin veikė pogrindyje išleistos O. Milašiaus misterijos „Saulius iš Tarso“ žodžiai: „Surink brolius. Pasakyk jiems: darbas arba mirtis“, kurie ne tik tapo šio būrelio šūkiu, bet ir kryptingo dvasinio ir kūrybinio kelio moto (Katakombos, Nr. 6, 15)⁴. Būtent šie O. Milašiaus žodžiai inspiravo dar vieną svarbią pagrindinę grupės veiklos sritį – spaudą. Laisvai intelektualinei minčiai reikėjo laisvos, nevaržomos spaudos, todėl 1975–1978 m. Kaune buvo leidžiamas pagrindinis kultūros žurnalas „Katakombos“, turėjęs paantraštę „Laisvos literatūros laikraštis“. Jį leido autorių kolektyvas: Pranas Mikalauskas-Antalkis (spaudos slapyvardis), kunigas Jonas Fabijanskas, kunigas Pranas Tuminas ir Petras Matkevičius. Iš viso buvo išleisti 46 žurnalo numeriai, jis buvo skirtas „patikimųjų ratui“ (Katakombos, Nr. 6, 9); jį redagavo P. Mikalauskas (1990 m. šis leidinys buvo atgaivintas (tapo almanachu) ir žymėtas nauja numeracija).

„Katakombos“ – leidinys, kurio autoriai daug dėmesio skyrė prancūzų literatūros ir kultūros propagavimui ir kuriame gana plačiai atsivėrė milašistikos baras. Kauniečius traukė

⁴ Don Pedro sakė: „Vyrai, gi čia mūsų šūkis, tarsi valstybinis „Proletarai, vienykitės!“, „Mes į Lietuvą „Saulių iš Tarso“ paleisime, aprenę lietuviškais drabužiais. Esame pakankamai stiprūs“.

ir O. Milašiaus asmenybė: jis turėjo dvi tėvynes – Prancūziją ir Lietuvą, abi be galo mylėjo ir jautė. Sovietmečio katakombose besislapstančius intelektualus O. Milašius intrigavo savo intensyviomis egzistencinės savižinos paieškomis, kaip asmenybė, kurios dvasinio gyvenimo biografija (A. Patacko žodžiais tariant) vėrėsi kaip krikščioniškasis kelias – ir aukštyn, ir gilyn, į šviesą per nuopolių, bedugnes ir klystkelius, per septynias vienatves iki įsišventimo Meilėn ir 1914 metų regėjimo, pradėjusio naują būties lygmenį – kelią į dieviškąsias paslaptis. „Katakombų“ bendraminčiams rūpėjo O. Milašiaus krikščioniška ir kartu vydūniška žmogaus paskirties žemėje samprata, esminio žmogaus idealo objektyvizacija, aukštos vertės moraliniai aktai – visa savojo *Aš* kūryba, kuri unikali Vakarų kultūros fone ir kurioje poezija, menas tebuvo integrali ir paneigtoji dalis (Patackas, 2011, 364). Todėl dešifruoti O. Milašiaus fenomeną, kūrybinį ir intelektualinį kodą, pasaulėvokos gelmes, atverti kontempliatyvosios galios persmelktą poeto sielos gyvenimą buvo vienas svarbiausių šio leidinio uždavinių. 6-ajame žurnalo numeryje buvo publikuota į lietuvių kalbą dar neversta O. Milašiaus poezija. Ją leidiniui vertė Pranas Mikalauskas, gerai mokėjęs prancūzų kalbą, vertimus pasirašydavęs Antalkio slapyvardžiu. Iš O. Milašiaus kūrybos jis dažniausiai pasirinkdavo kūrinius, kurie skaitytojui giliau atskleidavo tuometinio istorinio laikotarpio turinį (eil. „Visi numirėliai girti“). Kaip leidinio sudarytojas ir redaktorius, P. Mikalauskas siekė kuo plačiau atskleisti skaitytojui nežinomus O. Milašiaus asmenybės aspektus: ne tik poeto, Lietuvos valstybės diplomato, bet ir pasiaukojančio kultūros, kalbos ir religijų tyrinėtojo, didelio savo šalies patrioto. Neatsitiktinai šalia O. Milašiaus poezijos vertimų „Katakombose“ buvo publikuotas ilgas poeto laiškas Juozui Urbšiui, rašytas Paryžiuje 1937 m. gegužės 4 d.

Laiškas J. Urbšiui atveria svarbiausias O. Milašiaus būties – lietuviškosios, baltiškosios kultūrinės ir religinės – krikščioniškosios identifikacijos erdves. Jame O. Milašius dėkoja J. Urbšiui už dėmesį poeto kūrybai, už pasiryžimą versti naująjį jo poezijos rinkinį ir prašo nepraleisti pro akis jo tyrinėjimo „Apie Lietuvių tautos kilmę“, paskelbto Prancūzijos laikraštyje „Mercure de France“. O. Milašius norėjo, kad šis straipsnis kuo greičiau pasiektų lietuvių skaitytoją. Tai – tekstas, kuris turėjo ištis daug įtakos baltistikos raidai ir kuriuo O. Milašius pagrindė lietuvių tautos etniškumo šaknis, – tai lėmė ypatingą jo trauką, jaučiamą sovietmečio skaitytojo. Akivaizdu, kad būtent šį savo tyrinėjimą O. Milašius pats itin vertino, jam buvo paaukojęs, kaip pats sakė, beveik „keturiasdešimt metų darbo ir svarytymų“, dėl šio tikslo mokėsis aramėjų rašto, plačiai domėjęsis iberiais, kurių palikuonys yra baskai. Lygia greta jo gyvenime brėžėsi ir ypatingos krikščioniškosios dvasinės savižinos trajektorija, vedanti į slapčiausias ir aukščiausias religines tiesas. Laiškas J. Urbšiui svarbus tuo, kad jame O. Milašius atvirai išpažįsta savo egogetinių ieškojimų kelią, vedusį jį nuo religijos tyrinėtojo, filosofo iki pranašo: jis sakosi kasdien po šešias valandas skiria bibliinių kriptogramų skaitymui, kuris ligi jo „nebuvo žinomas jokiam teologui nei hebrajistui“ (Katakombos, Nr. 6, 5). Anot jo,

hebrajiškoji Biblija, o tuo būdu ir mūsų Naujasis Testamentas, yra ištisa sistema slaptaraščio, pranašaujančio laikų galo įvykius. Turėjau laimės po daugelio ieškojimų, po nepaprastų neramumų surasti šventojo slaptaraščio raktą, kuris paslėptas skaičiuose 666 ir 777 (Apokalypsis ir Genesis). Tiedu skaičiai atidengia visas Šventųjų Knygų paslaptis. *Aš* truputį per daug pabrėžiu mano atradimo svarbą, kurs yra tiek, pirmu žvilgsniu, tolimas nuo mūsų laikų praktiškųjų rūpesčių, bet tai darau

tik dėl to, kad esama tampraus saito tarp hebrajų pranokėjų baskų ir lietuvių, o taip pat ir dėl to, kad turiu Jums čia, mano brangus Drauge, prisipažinti: kaip tik dėl to atradimo religinio ir slapto pobūdžio aš galėjau tik pusiau paskelbti tas žinias, kurias įgijau per ilgą keturiasdešimties metų triūsą. Laikraštyje *Mercur de France* paskelbtam tyrinėjimui norėjau suteikti griežtai mokslinio pobūdžio; bet, garbė Dievui, aš žinau daug daugiau apie mūsų Brangiosios Lietuvos žmogiškojo, socialinio ir moralinio vaidmens reikšmę, kuris jai teks baisiuose ateities įvykiuose“, – rašė Oskaras Milašius Juozui Urbšiui (Katakombos, Nr. 6, p. 5).

Taip atvirai apreiškta, A. Patacko žodžiais tariant, „teisė būti balsu Tylinčiojo“ (Patackas, 2011, 36). Akivaizdu, kad šis O. Milašiaus laiškas J. Urbšiui, publikuotas „Katakombose“, kaip ir kiti jo paskelbti tekstai, sovietmečio lietuvių skaitytojui, priverstam gyventi ideologiškai apibrėžtame pasaulyje be Dievo, be religijos, buvo puiki galimybė pažinti kūrėją mistiką, pažadino gyvą transcendencijos esamybę. Negana to, nužemintai lietuvių visuomenei, priverstai gyventi *didžiųjų brolių* šešėlyje, tai buvo galimybė dar kartą prisiminti tikrus savo didžiuosius – iš lietuviškos žemės kilusių minties ir dvasios horizontą.

Laiškas ryškina ir itin svarbią sovietmečio skaitytojui O. Milašiaus, Lietuvos patrioto, temą. Tai iliustruoja ir tokia laiško detalė: O. Milašius prašo pono ministro pagalbos Lietuvoje kuo skubiau priimti įstatymą dėl paukščių globojimo, kuriuo norėtų pradėti „gerą propagandą“ Prancūzijoje Lietuvos labui ir kuriuo „Lietuvai tektų gražus vaidmuo“, nes „visos Prancūzijos moterys su visais jų laikraščiais ir žurnalais būtų mūsų pusėje“ (Katakombos, Nr. 6, 7).

Aiškiaregystė – dar vienas tabu, *užribio* tema sovietmečiu. Todėl neatsitiktinai „Katakombose“ plačiai plėtojama O. Milašiaus aiškiaregystės tema, daug dėmesio skiriama pagrindinėje knygoje „Katalikų bažnyčia ir popiežiai“ publikuotai O. Milašiaus biografijai „Aiškiaregys O. Milašius“. Šios knygos autorius buvo iš Garliavos kilęs ir Veiveriuose klebonavęs kunigas Juozas Šalčius, vadinamas pagrindžio istoriku. J. Šalčiaus rūpesčiu pagrindyje buvo leidžiamas žurnalas „Rūpintojėlis“, kunigas parašė ir slapta išleido monografijas apie Mykolą Krupavičių, arkivyskupą Mečislovą Reinį, prisidėjo prie „Katalikų Bažnyčios Kronikos“ leidimo. Dar nepriklausomoje Lietuvoje jis 1930 m. Šakiuose surengė pirmąjį Zanavykijos katalikų jaunimo kongresą, kuriame dalyvavo Apaštalo Sosto nuncijus R. Bartoloni, nunciatūros patarėjas Faidutis, vyskupas M. Reinys, prof. P. Dovydaitis, J. Eretas. Pokariu kunigas NKVD buvo suimtas, ištremtas į Sibirą, grįžęs ir vėl persekiotas. Todėl „Katakombose“, plečiant milašistikos tyrinėjimus, buvo publikuotas ir Antalkio pokalbis su tuomet saugumo agentų žiauriai sumuštu kunigu J. Šalčiumi (be kitos veiklos, ieškant, kas paskleidė O. Milašiaus pranašystes, milašistikos atradimus). J. Šalčius pagrindyje išleistoje savo knygoje plačiai svarstė krikščioniškosios O. Milašiaus savižinos paieškų klausimą, jo atgailos sampratą (*katakombų atgaila*) ir daugiausiai dėmesio skyrė aiškiaregystės temai, drąsiai O. Milašių paskelbė katalikų pranašų, nors dvasinė vyresnybė niekur nepatvirtino jo regėjimų (vizijų) turinio. Kunigas J. Šalčius valingai siekė, kad po Lietuvą sklįstų padaugintas O. Milašiaus „Apokalipsės“ rakto vertimas ir „Apokalipsės“ aiškinimai (versti Petro Klimo⁵ ir Juozo Keliuočio), kurie, sovietmečiu gaudomi ir naikinami, bus itin reikalingi tautos ateičiai kaip „neįprastas

⁵ P. Klimas dėl minėtų vertimų buvo tardomas (aut. past.).

lietuvių kultūros reiškinys“ (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 9). Persekiojamas ir slapstydamasis kunigas J. Šalčius šiuos vertimų rankraščius perdavė Pranui Mikalauskui-Antalkiui, kad viską išsaugotų. Kitą iki smulkmenų perrašytą rankraštį Antalkis įteikė Don Pedro, kuris jį daugino ir platino Kaune patikimiems skaitytojams (pirmasis rankraštis buvo slapstomas centrinių Vilniaus kapinių paminklų ertmėse). Paradoksalu, kad O. Milašiaus pranašysčių tekstus, kurių nenorėta publikuoti nepriklausomoje Lietuvoje, prievarta stengėsi atimti ir sunaikinti sovietų agentai, ypač užsiutinti „Apokalipsės“ žodžių, kad „ant Rusijos nukris trečdalis Mėnulio“. „Katakombos“ plačiai publikavo ir J. Šalčiaus išsakytą kritišką Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovybės, Tautininkų spaudos, „Naujosios Romuvos“ žurnalo leidėjų vertinimą apie jų neišvalgumą ir nesugebėjimą deramai suprasti O. Milašiaus asmenybę, jos savitumą ir išskirtinumą, iškelti tikrąją jos jėgą.

Milašistikos tema įvairiais aspektais plėtojama beveik 11-oje „Katakombų“ numerių – pradedant poemų publikacijomis („Saulius iš Tarso“), biografijos fragmentais, pažintiniais straipsniais apie poeto tėvus, gimtąją vietovę, kalbą (Katakombos, Nr. 2), diplomatinę tarnybą, „Apokalipsės“ referavimais ir refleksijomis ir baigiant beveik siužetiškai pateikiamu P. Klimo Lietuvos ambasadoje, Prancūzijoje, užrašytu O. Milašiaus pokalbiu su darbuotojais aiškinant savuosius regėjimus. Objektiviai vertinant, šiandien sunku pasakyti, kiek šios pateikiamos žinios yra patikimos, o kiek, perėjusios individualią perpasakotojų sąmonę, įgijo legendos atspalvio, taip pat kiek tai mistifikavo pati sudėtingo laikotarpio įaudrinta redaktorius ir straipsnių kūrėjų vaizduotė.

Daugelyje leidinio numerių išlieka ir ryškus dėmesys prancūzų rašytojams – F. Jammes’ui, P. Claudeliui – jų kūrinių vertimai pateikiami skaitytojui. Taip pat filosofškai apmąstomos kitų užsienio tautų autorių – D. Papinio, H. K. Anderseno, A. Miuntės, J. Akuterio, S. Lagerlof gyvenimo istorijos. Ilgainiui „Katakombose“ ryškėjo leidėjų dėmesys lietuvių literatūrai ir jos autoriams: publikuoti lig tol neskelbti Henriko Nagio eilėraščiai (rinkinys „Lapkričio naktis“, likęs Lietuvoje, poetui pasitraukus į Vakarus), pateikiamos plačios Antano Vaičiulaičio prozos interpretacijos, pristatomos Motiejaus Valančiaus, Vinco Kudirkos, Šatrijos Raganos, Vydūno asmenybės, jų gyvenimo nuostatos, publikuojamos kūrybos ištraukos.

Be to, „Katakombose“ dažnėjo svarstymas aktualių Lietuvos visuomeninio ir socialinio gyvenimo klausimų, kuriuos natūraliai kėlė politinio ir socialinio laikotarpio kontekstas. P. Mikalauskas-Antalkis plačiai rašė apie problemas, kurių sprendimas laikytas būtinu pagrindu visuomenei, siekiančiai funkcionuoti moraliai ir harmoningai. Leidėjai itin daug dėmesio skyrė dorovės ir moralės kėlimo (pvz., tautinėje bendruomenėje skatinti blaivybę, padėti žmogui atsakyti blogų įpročių), dvasingumo, žmogaus kovos su tamsia savo prigimties puse temoms. Atsakymų į šiuos klausimus ieškoma atidžiai įsižiūrint į lietuvių kultūros patirtį. Kryždirbystė, kryžių statymas iškeliamas kaip viena svarbiausių galimų egzistencinių atramų („Kryžių statymas – šimtmetis Lietuvos įprotis. Jis labai prasmingas, gilus: girtuoklis, kirviu tašydamas medį, iškasdamas duobę, užversdamas žemes, atlieka sudėtingus saviįtaigos pratimus, žadina užmigusias vidujines sielos jėgas, sąmonėje sukuria šviesesnės ateities vaizdą. Taigi skęstantis visa savo esme nutveria ne šiaudą, bet uolą“) (Mikalauskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 2). Ne vienas tokio ugdymo pavyzdys iš kultūros istorijos buvo įspūdingas skaitytojui ir humoristiniais atspalviais. Pavyzdžiui, apie XIX a. blaivybės platinimą Vilkijoje pasakojama: „Jeigu kuris žmogus neištesėdavo priesaikos (blaivystės, – aut. past.), jam tekdavo

sunkiai atgailauti: sekmadienį gulėdavo bažnyčioje kryžiumi ant grindų. Tik Tumas-Vaižgantas, atsilankęs Vilkijos parapijoje, supeikė tokį atgailos būdą, įnešdamas naują paprotį: priešai ką sulaužę žmonės privalėjo įsigyti lietuviškų knygelių bei laikraščių“ (Mikalasuskas-Antalkis, Katakombos, Nr. 6, 2). Dauguma publikuotų tekstų savo kontekstais savotiškai koreliavo su mišalistikos straipsniais – tai buvo talentingų redaktorių ir leidėjų nuopelnas.

Tad apibendrinant galima teigti, jog sovietmečiu Kaune ryškus dėmesys prancūzų kultūrai ir literatūrai savo ruožtu reiškė ypatingą kultūrinės laikysenos, oponuojančios sovietinei ideologijai, strategiją. Jis pažadino ir išskirtinį susidomėjimą Prancūzijoje gyvenusio ir prancūzų kalba kūręsio Oskaro Milašiaus asmenybe ir literatūrine kūryba. Laisvas Vakaruose kurtos literatūros pažinimas aktyvino lietuvių tautinę savimonę, o intelektualų noras skleisti nevaržomą kultūrinę ir literatūrinę mintį Kauno visuomenėje buvo įgyvendintas ilgalaikis ir plačiašakė pagrindinė veikla: O. Milašiaus tekstų vertimais ir jų savilaida, nelegalios spaudos – žurnalo „Katakombos“ atsiradimu. Visa tai formavo jau ne sovietinę, o laisvos minties, demokratiškų nuostatų asmenybę, kuriai nepriklausomybės siekis tapo gyvybiniu uždaviniu, kurį būtina įvykdyti.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Brodskij J. (2001). Kalba 1987 m. priimant Nobelio premiją // Poetas ir proza. Sudarė T. Venclova, L. Lempertienė. Vilnius: Baltos lankos, p. 15.
- Katakombos, Nr. 1.
- Katakombos, Nr. 2.
- Katakombos, Nr. 6.
- Lase I. (1993). Franču grupas liktepis // Materiāli par latviešu literārajiem grupējumiem. Rīga: Zinātne.
- Milašius O. Rašai. Tritomis. Savilaida.
- Milašius O. (2012). Sutemų dainos. Įvadas A. Patacko. A. O. V. Milašiaus grįžimo į Lietuvą vingiai. Vilnius: Homo liber.
- Patackas A. (2011). Pastogės Lietuva. Vilnius: Aidai.

Inga Stepukonienė

FRENCH ORIENTATIONS OF THE KAUNAS INTELLIGENTSIA IN SOVIET TIMES: THE MAGAZINE “KATAKOMBOŠ”

Summary

Under the Soviet occupation the natural development of Lithuanian culture was interrupted, national literature suffered from the ideological terror, and the knowledge of the Western literature was outside the law: the works by many foreign authors, not meeting the standards of the Soviet ideology, were eliminated from literary studies, scholarly research, and libraries. Despite that, a lively interest in the Western (especially French) culture and literature persisted. This interest marks the self-protection of a free spiritual space and cultural autonomy, and a demonstrated belonging to the context of Western civilization. Eventually, propagation of the French literature and culture (which especially increased in Kaunas) became an axis of the long term and wide-branched underground cultural activity of intelligentsia. This article presents an overview of the manifestations of such Western oriented consciousness in Soviet Kaunas.

The activity of the group of people – the core which was formed by Juozas Keliautis, Petras Klimas, Vaclovas Šiugždinis, Petras Matkevičius, Pranas Mikalasuskas-Antalkis, and others – ranged from secret gatherings in

private apartments, sharing memories and experiences from their past in France, discussions of the news about French culture and literature, poetry readings, and lectures, to the translations of Oscar Milosz's and other French authors' works, the organization of their underground publishing and distribution, and the birth of illegal periodical "Katakombos" ("Catacombs") in 1975. The desire of intellectuals to spread unfettered cultural and literary thought among Kaunas society materialized in forty six issues of the cultural magazine edited by Mikalauskas-Antalkis and published till 1978.

During the Soviet period the focus on French culture and literature in Kaunas meant a strategy of a particular cultural stance opposed to the Soviet ideology. This focus also woke an attention to Oscar Milosz's (who lived in France and wrote in French) personality and literary works. The underground activities fostered the knowledge of literature produced in Western democratic countries, which in its turn influenced the activation of Lithuanian national consciousness in Kaunas.